

ЁЗУВЧИ ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАДНИНГ ҲИКОЯЛАРИ ТАҲЛИЛИГА ДОИР

Феруза БУРХАНОВА

филология фанлари (PhD) бўйича фалсафа доктори

Низомий номидаги Тошкент

давлат педагогика университети

Тошкент, Ўзбекистон

f er uzabur xanova86@gmail.com

Шухрат МУҲАМЕДОВ

доцент в.б.

Низомий номидаги Тошкент

давлат педагогика университети

Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Ушбу мақолада мустақиллик даври ўзбек адабиётининг янгиланиш жараёнлари истеъдодли носир Хуршид Дўстмуҳаммад ҳикоялари таҳлили мисолида ёритилган. Адибнинг “Ўн сония”, “Дардингни олай”, “WO AI NI” ҳикояларидаги поэтик янгиланишлар, рамвий- мажозий мазмун ва услубий ўзига хослиги қиёсий аспектда таҳлилга тортилиб, уч ҳикоясига хос бўлган мушгарак ғоя инсон умрининг ўткинчилиги ва боқийлиги илмий назарий таҳлиллар билан асосланади.

Таянч сўзлар: адабиёт, деталь, рамв, метафора, миллий ва умуминсоний қадриятлар, услуб, хромотоғ, хроникали - ассоциатив сюжет, ҳикоя.

ОБ АНАЛИЗЕ РАССКАЗОВ ПИСАТЕЛЯ ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Феруза БУРХАНОВА

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам

Ташкентский государственный педагогический

университет имени Низами

Ташкент, Узбекистан

f er uzabur xanova86@gmail.com

Шухрат МУҲАМЕДОВ

и.о. доцента

Ташкентский государственный педагогический

университет имени Низами

Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье описывается процесс обновления узбекской литературы периода независимости на примере анализа рассказов талантливого прозаика Хуршида Достмухаммада. Поэтические обновления, символическое содержание и методологическая специфика авторских рассказов «Десять секунд», («Ўн сония»)

«Заберу твою боль» (“Дардингни олай”), «Я тебя люблю» (“WO AI NI”) анализируются в сопоставительном аспекте, а общая идея трех рассказов основывается на научном и теоретическом анализе быстротечности и вечности человеческой жизни.

Ключевые слова: литература, деталь, символ, метафора, национальные и общечеловеческие ценности, стиль, хронотоп, хронико-ассоциативный сюжет, рассказ.

Истиклол даври ўзбек адабиёти тараққиётида бетакрор услуби, метафорик ва фалсафий-бадий тафаккури, ижодида Шарқ ва Ғарб адабий анъаналарини уйғунлашгирган серқирра адиб Хуршид Дўстмуҳаммаднинг муҳим ўрни бор. Адиб ўз ижодий фаолияти давомида публицистика, танқид ва адабиёт илмига оид тадқиқотлар, илмий мақолалар билан бир қаторда бадий пухта ҳикоя, қисса ва романлари билан ўзбек насри ривожига муносиб ҳисса қўшмоқда. Адабиётшунос олим Баҳодир Каримов адиб услубий ўзига хослиги ҳақида тўхталиб: “Янгиликка интилиш дунё адабиёти билан ўзбек адабиётини уйғунлаштириш ҳикояларни сирли, рамзли, топишмачоқли ва янгича усулда ёзиш бора-бора адиб ижодидаги муҳим адабий тамойилга айланиб бораётганлигини қайд этади” [4;5].

Шу боисдан адабий жамоатчилик орасида адиб асарлари қизгин баҳс-мунозараларга, турли тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Носирнинг сўнги йилларда ёзган “Ўн сония”, “Дардингни олай”, “WO AI NI” каби ҳикояларида илгари сурилган ғоявий концепциянинг муштараклиги эътиборимизни тортди. Ҳар учала ҳикояда ҳам глобаллашув-цивилизациянинг Инсон қалби, кечинмалари, туйғуларига таъсири турфа хил ракурсларда поэтик тафтиш этилади. “Ўн сония” асарида К.нинг шиддатли ҳаёти, мақсад интилишларининг қалб туйғуларига бўйсиниб эврилиши, “Дардингни олай” ҳикоясида тараққиёт натижасида инсон ақлини шошириб, ҳайратлантирадиган мамлакат фуқароси “соҳиб жаноблари”нинг кўнгил тубидаги дарди ва

муҳаббатининг фожеавий якуни, “WO AI NI” асарида эса Бек томонидан “Сариқ ёқа”нинг нурсиз ва маҳзун чеҳрасини ёритувчи “сўзнинг” айтилиши ва унга кўрсатилган ғамжўрлик тасвирлари воситасида меҳр-муҳаббатнинг бутун инсоният ва оламни тутиб турувчи энг асосий устун эканига урғу қаратилади. Ҳикояларда яратилган бош қаҳрамонларнинг барчаси кузатувчи образлардир. (К.,Бек,Тошқул) Демак, ҳикоялардаги ўхшаш жиҳатлардан яна бири кузатувчининг асосий воситага айлангани, айтилиши шу восита орқали юзага келадиган муносабатларда қаҳрамон ўзлигини намён қилади. Шу билан бир қаторда ёзувчининг образ (характер) яратилгандаги услубий ўзига хослиги ҳам яққол кўринади. Ҳар бир яратилган образнинг умумий хусусияти бу ёзувчи нигоҳининг қаҳрамонлар мушоҳадаларига кўчганлиги, қаҳрамонларнинг кузатувчилиги орқали ифодаланишида кўринади. Жумладан, “Ўн сония” да К.нинг рақиблари ва “Қўшни” қизнинг ҳаракатларини диққат билан кузатиши, қаҳрамон нигоҳи орқали унинг индивидуал хусусиятлари (шу пайтга қадар ўз тенгқўрлари оила қуришганда ҳам унинг сўққабаш бўлиб юриши, қизларга эътиборсизлиги, мақсади сари чекинмаслиги, кучли ирода ва нозик қалб соҳиби экани) намён бўлади. “Дардингни олай” да Тошқулнинг нигоҳи, кузатуви воситасида “дунёнинг ярмини ларзага солиб турган давлатнинг ишончини қозонган амалдор” қалбини кемираётган дардинг очикланиши ва Тошқулнинг одамнинг ичини беҳато кўриш қобилияти, “қайсар-кажбахслиги”га қарамай “қитиқ пати”га текканларни да, “дард кўрмагур” дея алқаш, “WO AI NI” асарида Бекнинг ҳамкасблари мексикалик Хозе ва ҳиндистонлик Чак ва бошқалардан фарқли жиҳатлари, ўзгалар дардига малҳам бўлиш истаги, инсонпарварлиги намён бўлади. Умуман, адиб ҳикояда инсоний қадр-қиммат, оқибат, дардқашлик, меҳр ва муҳаббат каби умуминсоний тушунчаларни миллий образлар воситасида акс эттиради. Емирилиб бораётган бундай улғуф фазилятларнинг миллий образлар орқали ифодаланиши асарнинг маърифий-эстетик қийматини ошираб, миллий ва умуминсоний

қадриятларни улуғлашга ундайди.

Маълумки, бадий деталь асарнинг ғоявий мазмунини очиқда, эстетик таъсир кучини орттиришда, образнинг руҳий оламини ёритишда кенг қўлланилади. Шунингдек, “...бадий воқеликнинг тўлақонли ва конкрет ҳис этиладиган даражада жонли тасвирлашга хизмат қилади” [5;89].

Шу маънода адиб ҳикояларида қўлланилган бадий деталлар (предмет деталь, руҳият деталлари, портретик деталь, нутқий деталь) ҳам давр руҳини ифодалашда, образлилик ва қисқаликни таъминлашда муҳим ўрин тутган “ WO Ai NI” ҳикоясида “ WO Ai NI” *ёзувли кармон* – маҳзун қиёфали Сариқ ёқанинг қалб армонини ифодалайди. Мазкур ҳикояда ёзувчи Она юрти, қавму қариндошларидан олишда мусофирликда пул топиш илинжида меҳнат қилаётган, ҳатто фикр- ўй, хаёл суриши ҳам тақиқланган инсоннинг маънавий- руҳий оламини рўй- рост тасвирлаш орқали нафақат моддий қарамлик, айна пайтда маънавиятида юз берадиган глобал инқирозларнинг салбий оқибатидан китобхонни огоҳ этади. “Майли- да, бир зумга бўлсин, лип этиб ўша ўзинг бунёд этган ҳордиқ лаҳзасига кириб оласан- да, нафас ростлайсан, бир зумгина бўлсин, ўз ҳолингга қоласан ва яна зип этасану “ҳордиқ лаҳзаси”ни тарк этиб, ҳеч нарса кўрмаган билмаган одамдек “ташқари” га чиқиб оласан!” [12].

Ёзувчи мазкур психологик детални қўллашидан мақсад тонг саҳардан то тунгача тик оёқда меҳнат қилаётган “ақл- идрок, шуурдаги барча катта- кичик мурувватлар эрта тонгданоқ чирқ- чирқ қилиб ўчирилган”, ўй ўйлаш хаёл суришдан ҳам маҳрум инсоннинг кўнгил истагини, руҳий ҳолатини, маънавий оламини ҳаққоний тасвирлашдир. Шу уриндаги руҳият деталининг табиийлиги ва ҳаётни жуда аниқ ифодалаганлиги асарнинг эстетик таъсир кучини орттиради, китобхон қалбини ларзага келтиради. Ҳикояда адиб дунёда ҳар нарса моддият билан ўлчаниб, ҳаётнинг тобора шавқатсизлашиб бораётгани, меҳр- оқибат, саҳоват- у ҳиммат каби чин инсоний тушунчалар камёблашиб бораётганига ҳам

урғу қаратиб, мана шу ҳолатни ҳаётий лавҳаларда ажнабий юртда Бек ишлаётган “Burger King” хронологи мисолида ёритади. “Бу ерда тартиб-қоида темирға чўкичлангандек – бир мири етмаса ҳам миждозға шафқат кўрсатилмайди, ҳиммат кўчасига йўламайди ҳеч ким” [12].

“Дардингни олай” асарида ҳам бадий деталлар полифункционал характер касб этиб, бир қатор вазифаларни ўташға хизмат қилган. Жумладан, ривожланган мамлакат фуқороси соҳиб жанобларининг осмонўпар биноли уйнинг эллигинчи қаватида истиқомат қилиши, қўғирчоқ детали муаяйн вазифаларни бажарган. Эллигинчи қаватдаги уй нафақат юксак меъморлик намунаси, тараққиёти натижаси сифатида тасвирланади, балки одам оёғининг ердан узилиши, кибр “тизгинсиз баландлик туйғуси” авж олган “соҳиб жанобларини ғоятда сервиқор одамға айланганига” ишора ҳамдир. Қўғирчоқ детали эса дунёни лол қолдириш даражасига етган ривожланган мамлакатдаги беҳад банд инсонларнинг тимсоли. Бу инсонлар учун иш ҳаммасидан муҳим Инсоний қадр-қиммат, оилавий муносабатлар, қалб кечинмалари ҳам иккинчи даражадаги майда икир-чикирлар ҳисобланади. Асосийси давлатнинг қудратини ошириш юксак тараққиётга эришиб дунёни лол қолдириш ҳукмронлик ҳиссининг устуворлиги етакчилик қилади. Қўғирчоқнинг қулатилиши эса – фалокат нишонаси бўлибгина қолмай инсоний муносабатларнинг емирилишига ишорадир. Ёзувчининг услубий ўзига хос томонлари раивийликка мойиллигида ҳамда сюжет воқеаларини “сирли баёнида” да ҳам кўринади.

Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Ўн сония” ҳикоясида қаламга олинган мавзу долзарб аҳамиятга молик. Ҳикоя ҳажман кичик, мазмунан теран. Адиб ҳажман кичик ҳикояда башариятга алоқадор ҳаёт ва унинг моҳияти ҳақида сўз юритади. Ҳикояда бугунги шиддатли, тезкор замоннинг инсоният ҳаётига, мақсад-муддаоларига ва ҳатто энг нозик қалб кечинмаларига, ҳис-туйғуларига ҳам кўрсатаётган салбий таъсири хусусида ишоралар қилади.

Ҳикояда хроникали - ассоциатив сюжет типлари етакчилик қилиб, К.исмли қаҳрамоннинг 100 метрли масофани 10 сонияда югириб ўтиши жараёндан олдинги, жараёндаги ва финишдаги кечинмалари, уй- фикрлари ва мушоҳадалари баён этилади. Носир ҳикоя қаҳрамонларига ном ҳам бермайди (К., “Қўшни”, “Биринчи”). Бундай ифода усули дунё адабиётида мавжуд бўлиб, адибнинг ижодий таъсирланиши, ифодада янгиликка интилиш ва энг муҳими образнинг ички оламига, уй- фикрларига асосий урғуни қаратиши ҳосиласи сифатида баҳоланиши мумкин. Бир қарашда асар енгил атлетика спорт турининг қисқа масофага югурувчи (Sprinter) спортчи- қаҳрамоннинг мусобақа ғолиблиги учун кураш жараёни тасвирига бағишлангандек таассурот уйғотади. Бироқ адиб раивлашган мусобақа жараёнидаги мурасасиз кураш эпизоди орқали инсониятнинг ўтиб бораётган шиддатли умрини реаллаштиради. Адиб ҳикояда тасвирлаган 100 метрли масофа – инсон умр йўлига менгзалади. Яъни бугунги глобаллашув жараёнда шиддатли, тезкор ҳаёт Инсон умрини, ҳаловатини, мақсад- муддаоларини, эҳтиёжини, кечинмаларини- да шиддат измига солиб қўймоқда. Бу ҳақда адиб асарда *“Юз одимли масофани босиб ўтиш эса умр сарҳадларининг нечоғли қисқалиги, вақт шиддатининг тутқич бермаслиги, тезлик, тезлик ва яна бир карра тезлик инсон зотининг ўй- хаёли, кундалик турмуши, жамки орзу- ҳаваслари борми, барча- барчасини аллақачонлар маҳв этиб юбораётганининг, ўз измига бўйсундириб улгурганининг аломати, тимсоли, рави!”* [12], дея қайд этади. Ёзувчи ҳикояда глобаллашувнинг мана шундай оқибатларидан китобхонни огоҳ этади. *“Яшин тезлиги, чақмоқ тезлигини талаб этмоқда ҳаёт ҳақиқатлари – моҳиятини англашва тасдиқлашистаги, эҳтиёжи!”* [12]. Аслида ҳаётнинг шиддатли тус олиши ички ва ташқи омилларга боғлиқ. Ташқи омилга – тараққиёт, фан ва техника ютуқлари, ахборот алмашинуви... бўлса ички омил инсоннинг маънавий олами, руҳиятидаги ўзгаришлар, эҳтиёжларининг ўсиб бориши, билан боғлиқдир. Бу икки омил бирлашиб ҳаёт суратини тезлаштиришга хизмат қилмоқда.

Инсониятда “истеъмолчилик”, “худбинлик”, “Ғолибликка интилиш” психологияси авж олмоқда. Тўғри инсон яралибдики, икки қудратли куч: эзгулик ва ёвузлик, нафс ва уни енгиш борасида мурасасиз жараён давом этиб боради. Бироқ бу жараёнда маънавий-ахлоқий сифатлари мўрт кишиларда ва ҳатто ўзи ва авлодларига “эзгуликни” истаган кишиларда ҳар доим ҳам ижобий натижа билан тугамайди.

Таъкидлаш жоизки, Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Ўн сония” ҳикояси тасвирида публицистик руҳ устуворлик қилади. Умуман, сўнгги давр ўзбек насрида бадий-публицистик услуб етакчилиқ қилаётганини кузатиш мумкин.

Х.Дўстмуҳаммад ҳикояда даврнинг энг оғриқли жиҳатини қаламга олиб, “Ғолиблик” сари кураш инсониятнинг ҳаётий амалига айланиб, маънавий таназзулига олиб бораётганини метафоралаштирган. *“...ўқнинг узилиши – шиддатли ҳаёт йўлининг бошланиши, ортга йўл йўқ, буёғига кўнгил тубидаги туганмас орзу-умидлар заррача сусткашликка тоқат қилмайди, зеро ҳамон ўқдек отилиб ҳаёт йўлига отландингми, ке-е-етдинг, шу ондаёқ ёнингдагилардан лоақал бир қадам лоақал бир қарич, лоақал бир баҳя илгарилаш ўзиш эпини топишга мажбурсан, мажбур!”* [12]. Глобаллашув даврида тараққиётнинг шиддатли ривожини инсонларни рационалликка асосланган “техник ҳаракат”га асосланиб Ғолибликка интилиш истаги айни ҳикоя моҳиятига сингдирилган. Бироқ адиб инсондаги чин инсоний, самимий кўнгил кечинмалари: ишқ-муҳаббат туйғуси ҳар қандай қудратли кучга дош бера оладиган, ҳатто уни “музлаган қалбни” парчалай оладиган ҳароратга эгаллигини К. исмли спортчи образи кечинмалари мисолида ифодалайди. Дастлаб бошқа рақиблари сингари қиз бола рақибини ҳам енгиш Ғолиблик истагида бўлган қаҳрамон хаёлидан *“К. беихтиёр “Биринчи”га кўз ташладию шу заҳоти ҳушини йиғди, ўзидан норозиланди: югуришингни ўйла, масофани чамала, қайси сонияларда тезликни қанчага ошира оласан – пухталаб ол!”* [12]. Ишга оид кечинмалар ўтган бўлса, кейичалик ишқ-

муҳаббат туйғусининг алангаси: *“Саккизинчи сонияда ғолибликнинг тақдири ҳал бўлади! Шу он мутлақо кутилмаган воқеа юз берди – К. пойга натижасини, тақдирини ўйламай қўйди! Не- не пойгаларда “жон олиб- жон бериб” шердек олға ташланишнинг кифтини келтирган К. мана, илк дафъа ғолибликни эмас, у билан ёнма- ён йўлда югуриб бораётган қизнинг “қадам олиши”га қараб қолди”* [12]. Кўриниб турибдики, ёзувчи кичик эпизодда қаҳрамон йигитнинг оний ҳолда кечган кечмиши орқали бутун инсониятнинг умр йўлини ёритиб беришга уринган. Бунга ҳикояда қуйидаги ишораларни бериб ўтади: - 100 метрли пойгада аёллар билан эркакларнинг бир вақтда иштирок этиши ҳолати, яъни олам яралибдики, аёл ва эркак жуфт бўлиб, елкама- елка умр кечиради. Ёзувчи йигит ва қизнинг бир пайтда югуришига ҳам рамвий маъно юклаган. Бугунги тезкор, шиддатли даврда инсониятни (йигит ва қиз тимсолида) ҳаётини амали ҳам тезлашиб, ўзгариб бормоқда. Марра бу – мақсад масофа эса – ҳаёт, умр йўли;

- мақсадга эришишдаги матонат, чидам, сабр борасида аёллар ҳам эркаклардек кучли ирода соҳибаси экани;

- ҳаёт моҳияти англашишти;

- умрнинг қисқалиги, вақтнинг бетизгинлиги;

- чин инсоний туйғуларнинг, муҳаббатнинг тантанаси.

Адиб ҳикояда илгари сурган асосий концепцияда ҳаёт моҳиятини англашда МЕҲР- МУҲАББАТ, чин инсоний туйғулар ҳар қандай шиддатдан (кучдан) қудратли эканини китобхонга англатишга уринади. Лекин моҳиятни англаш учун инсонга “ўн сония” дек қисқа умр берилган.

ФЙДАЛАНИЛГАНАДАБИЁТЛАР:

1. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. II- жилд. – Тошкент: Фаң, 1991. –382 б.

2. Глобаллашув: бадий талқин, замон ва қаҳрамон. – Тошкент: Фаң, 2018. –

352 б.

3. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Фафур Гулом, 2015. – 354 б.
4. Каримов Б. Адиб қалбининг қўёши // Хуршид Дўстмуҳаммад ҳикояларига ёзилган сўзбоши. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – Б.14.
5. Қуронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – 398 б.
6. Qur onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Тошкент: Navoiy universiteti, 2018. –480 б.
7. Қўшжонов М. Танланган асарлар. – Тошкент: Sharq, 2019. – 712 б.
8. Ulug'ov A. Adabiyot shunoslik nazariyasi. – Тошкент: G'afur G'ulom, 2018. –308 б.
9. BURKHANOVA, F. The Use Of Myths And Legends In Creation Of Story In Modern Uzbek Prose. *Int. J. of Aquatic Science*, 12(2), 2795- 2800.
10. The methods of studying and analyzing classical poetic arts in literature lessons // *Journal of critical reviews*, 2020. – №5. – Б. 1631- 1641
11. Burkhanova, F The Wisdom In The Works Of Alisher Navoi // *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*; 32(3) ISSN 2651- 4451 | e- ISSN 2651 - 446X (Dec 03, 2021) P. 32467- 32472
12. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/xurshid-dostmuhammad/>
13. <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.05.279>
14. <http://www.turkjphysiotherrehabil.org/>
15. http://www.journal-aquaticscience.com/article_134329.html